

שלום חולבסקי

מינסק במאבקה וכליונה — כפתח להבנת מצבם של יהודי ברית-המועצות בשואה ולאחריה

(הרצאה בקונגרס השישי למדעי היהדות,

ירושלים, 19.8.73—13)

גיטו מינסק הוא היחיד בתחומי ברית-המועצות (עד ספטמבר 1939) שהתקיים למעלה משנתיים. למרות שהחומר על גיטו מינסק הוא מצעט — הרי הוא רב יותר מהחומר שיש בידינו על כל גיטו אחר בברית-המועצות.

אין לנו עדיין שום מחקר לא רוסי ולא יהודי בנושא זה. אך הובת להוסיף: כל אימת שאנו עוסקים בבעיה כלשהי הנוגעת ליהודי ברית-המועצות במלחמת-העולם השנייה עומדת בפנינו, ברקע, הבעיה הגדולה המטרידה אותנו מאוד: מה קרה ליהדות רוסיה בזמן השואה? מה היה מצבה והרגשתה? וכאן אנו בבחינת מנפי חרסים ברשות עפר ואפר. גיטו מינסק הוא במובן ידוע צוהר לעולם זה, להבנתו. לפי עניות דעתי: יש לנו תחושות לאשר קרה. הבעיה העומדת בפנינו האם יש הזכות לתחושות אלו? ואנו בראשיתם של הנסיונות הצנועים.

מן החומר על מינסק בתקופת הסובייטית המצוי ברשותנו מצטיירת תמונה של קהילה בעלת ויטאליות גבוהה, שיהודיה בחלקם הניכר נאבקו תוך סיכונים מרובים על יהדותם, מסורתם, על קיום חגים יהודיים, מילה, תפילה והתנונה יהודית, מנהגים ואורח חיים יהודי ועל קיומם של מוסדות תרבות שהם מותרים, לפי החוקה הסובייטית, כגון: תיאטרון יהודי, עיתון יהודי, בתי-ספר עממיים ותיכונים בשפת יידיש¹. תמונה זו, שאין כאן תמונה לפרוש אותה, צריכה לשמש רקע להרצאתי. בחרתי להרצאה זו, מטאת קוצר הזמן, שלושה היבטים בלבד.

- (א) הייחוד במאבקם של יהודי מינסק נגד הגרמנים;
- (ב) יחס האוכלוסיה האזרחית ליהודי מינסק בימי השואה;
- (ג) יחסם של נציגי השלטון הסובייטי ליהודים בימי השואה.

א. הייחוד במאבקם של יהודי מינסק נגד הגרמנים

מיעד הקמתה של המחתרת הלוחמת בגיטו מינסק היא אחת העובדות המסתיעות בתולדות המאבק היהודי נגד הגרמנים. כבר בחודש אוגוסט 1941 קמה המחתרת בגיטו, שמנה כמאה אלף יהודים. ראשיה היו: קירקייסטן, וויינהויז, סטולרביץ' (סמולר) — כולם „מערביים“¹.

יש להדגיש שבקרוב מיסדי המחתרת במינסק היו חושים מושחזים לכוונות הרצח של הגרמנים, למרות שהסובייטים בשנים 1939—1941, לאחר הסכם מולוטוב-ריבנטרופ, כידוע, החליקו בעיתונותם ובתעמולתם והעליטו את עובדות הרצח באזורי פולין המערבית הכבושים על-ידי הגרמנים. במידה מסוימת ניתן להסביר את התחושה לגבי כוונות הרצח של גרמניה הנאצית בכך שבין מיסדי המחתרת היו אנשים חברי המפלגה הקומוניסטית ובלתי מפלגתיים — אשר באו כפליטים למינסק מאזורי פולין — בעלי נסיון פוליטי רב, שפעלו בשנות השלושים בפולין והיו מדעים לסכנת הפאשיזם, אשר גאתה באירופה ערב המלחמה ולא ימית הנאצים הגרמני בפרט. באירגון המחתרת היהודית בגיטו היו חייבים חברי המפלגה להתגבר על קושי פסיכולוגי-פוליטי שעמד בפני כל חבר מפלגה קומוניסטית: לפעול על דעת עצמו ללא הוראות מנבוח². פעולה כזו יכלה להתפרש שלא כהלכה ואף כפרובוקציה. ואכן נראה להלן שכבר בפגישה עם סלאבק (שמו האמיתי איסאי פבלוביץ' קאזיניץ) — נציג המחתרת הציריגית³ — אכן נשאל סמולאר: „ומי נתן לך רשות לארגן מחתרת?“ לזכותם של מיסדי המחתרת היהודית במינסק ייאמר שהם גברו על הרתיעה מפעולה עצמאית הטבועה באיש מפלגה ממושמצ.

בין הגורמים המסייעים לפעולתה היה ייחודו של ה„יודנראט“ בתקופתו הראשונה, אשר שיתף פעולה עם המחתרת ושילם את מחיר החיים על פעולה זו. בקרב ארגון המחתרת פעלו גם חברים בלתי-מפלגתיים, או ממפלגות יהודיות אחרות בפולין, אך כמינסק הם השתלבו בתוך ארגון מחתרת אחד שמספרו הגיע אחר-כך ל-300.

מטרת המחתרת הוגדרה בראשית היווסדה: לפתוח דרך להרבת יהודים, ככל האפשר, לפרוץ את הגיטו ולהצטרף למלחמת עמי ברית-המועצות נגד הכובש. הסיסמה היתה: „לצאת מהגיטו!“ יש השערה שמניטו מינסק יצאו כעשרת אלפים יהודים. אף פעם לא הועלה במחתרת היהודית כמינסק רעיון התקוממות בין חומות הגיטו כפי שעמד בגיטאות פולין.

נראה לי שהסיבות לכך היו אלו:

א) הרומנטיקה הפרטיזנית היתה טבועה עמוק מאוד בתודעה של העם הרוסי, במפלגה הקומוניסטית. הקריאה של המחתרת היהודית להליכה ליער מיוזגת שני אלמנטים שנראו להם כתואמים את קו המחשבה של האדם הסובייטי:

- (1) פעולה נגד הכובש;
- (2) הצלת חיי אנשים הנמצאים בסכנת חיים;

(ב) הברירה האחרת.

התקוממות בתוך הגיטו היתה בעיקר תוצאה של שני גורמי יסוד:

- (1) רצון ותודעה לערוך מלחמת נקם יהודית ואנטי־פאשיסטית נגד הגרמנים;
- (2) דרך לחימה מתוך חוסר ברירה אחרת.

במינסק רמזה ליהודים הברירה האחרת בראשיתו של הגיטו: יערות בדללו־רוסיה הקרובים, השמועות על תנועה פרטיזנית ביערות, למרות שהן היו בראשיתן מוגזמות, ההסתמכות, שהוכחה כמופרזת מאוד, של המחתרת בגיטו על עזרת המחתרת המינסקאית העירונית, אופטימיות סובייטי שהמלחמה לא תימשך, סוף הגרמנים קרב והצבא האדום יבוא בקרוב.

במחתרת פעמה אחריות כלפי הגיטו ככלל יהודי, כאשר הציעו למייסדי המחתרת על־ידי סלאבוק, דירות בעיר התנערו ראשי המחתרת בגיטו מהצעה זו והשיבו: „איננו רוצים לנהוג כעכברים המצילים עצמם ראשונים כשהאניה מובעת. אין זו שאלת יחידים, אלא של הגיטו כולו”¹.

אולם לא נתגבשה בגיטו ההכרה של התקוממות בתוך הגיטו עצמו, שהיא כרוכה בחוסר סיכוי להצלת החיים. הקרב היחיד שהתנהל ברחוב ומקובת על־ידי שנים־עשר צעירים יהודים בפיקודו של ואליק ויטלזויף ב־1942, בו נפלו אחד־עשר מהצעירים בקרב, היה כאשר הגסטאפו חדר למחסן הנשק של צעירי המחתרת. לא היתה כוונה מצד המחתרת להופכו למרד כללי של הגיטו, על אף האקציות העקובות מדם ב־7 בנובמבר 1941, ב־20 בנובמבר 1941, ב־2 במרס 1941 וב־28 ביולי 1942 — בהם נגסו הגרמנים מבשרו החי של הגיטו איברים־איברים שותתי דם — עדיין נדמה היה לאנשי הגיטו ש„גופו” של הגיטו עודנו קיים ושניתן יהיה להציל רבים, רבים, ליערות.²

ניתן להגיד: המחתרת היהודית בגיטו מינסק היתה מריחה של המחתרת המינסקאית הכללית.

נסתפק פה בהבאת עובדות מספר בלבד: עם קומו של הגיטו הוקם קשר על־ידי שדלצקי עם היער, המחתרת ומסדות ה„יודנראט” מגישים עזרה רצינית בנשק, בביגוד, בתעודות מזויפות, בדיוק, בהחבאת אנשים, בתרופות לתנועת הפרטיזנית באיזור מינסק כולו.

מחתרת הגיטו פועלת רבות בתחום החבלה בבתי־החרושת הגרמניים. בית־החולים של ד”ר קוליק הופך להיות מקום מיפגש מרכזי בין פרטיזנים מהיער לבין המחתרת של הגיטו ושל היער מינסק.

המקורות הרוסיים

הארכיונים הרוסיים סגורים ואנו ניוונים מקטעי דברים וספרות. הענין היהודי בימי השואה בספרות ברית־המוצות מופיע כפונקציה וכוונתם בפוליטיקה הפנימית

והחיצונית שלה. זמן רב לאחר המלחמה לא התפרסם בברית המועצות מאומה על המחתרת המינסקאית ועל מאבקם של היהודים וסבלם.

בשנת 1967 תופיע במינסק הספר: „התנועה הפרטיזנית העממית בביאלורוסיה בשנים 1941–1945”⁷ מבין כשלושת אלפי השמות המוזכרים בספר אפשר למנות כשלושים וחמישה שמות בעלי צליל יידי.

בספרים העוסקים בלחימה הפרטיזנית ביערות מוזכרים היהודים במידה מועטה ביותר.⁸

נביקוב איבאן בספרו⁹ מדבר בהערכה על הרש סמולר העובד בגיטו כמסיק דוודים. הוא אינו בוש גם מלספר על כשלונותיה של המחתרת העירונית. כתאור את האקציה ביולי 1942 הוא מעיר הערה: „גם אם אנשי המחתרת תתרו לעורר את האנשים (בגיטו. — ש.ח.) להתנגדות מזוינת — תוצאות מכך לא היו. אימת המוות שיתקה רבים” (עמוד 311). יש כאן רמזה לרעיון של התקוממות מזוינת בתוך הגיטו, אבל שום מקורות אחרים אינם מצביעים על רעיון זה ואפילו לא על ויכוחים במחתרת בשאלה זו. אולם בספר מפיע ויכוח די מתוח בין ניקולאי גרסימנקו — שמתואר בספר כאיש הממונה מטעם הוועד העירוני על תוצאת האנשים ליער — ובין סמולר בענין מהותי וחיוני ביותר בשביל הגיטו: לחימה והצלה במלים אחרות מי הם הזכאים לצאת ליער. גרסימנקו טוען שיש להוציא את הכשרים למלחמה ובלשונו: „ליחידות דרושים לוחמים ולא מחנה של זקנים וילדים.”¹⁰ סמולר עונה לו: „והרי אנו חייבים להציל מהשמדה כל מי שהמוות אורב לו...”. כאן באה לביטוי אירוניה של המחתרת העירונית ליחידו של הגיטו ולייחוד שבמאבקו. נביקוב, מחבר הספר, יודע לספר שגרסימנקו התנצל ברוח טובה, אולם אין ספק שהויכוח היה חריף, מתמיד, שהביא, בין היתר, להקמת היחידות הייעודיות העצמאיות ביערות.

תעודה נרמזת

יש מקורות נרמזים המדברים על „באנדיטים יהודיים” כעילה למעשה הרצח. בחומר מלודזיגסבורג שהגיע ל„יד ושם” מצאתי תעודה חשובה,¹¹ דו"ח של ה„סיפר” והי.ס.ד. על פעולותיהם מ-1 במאוס 1942 עד 31 במאוס 1942, המבליטה את מקומם של היהודים בתוך המחתרת במינסק וכך נאמר בה: „מאחורי הפרטיזנקה במינסק עומדת המפלגה המסקחת על הפעולות. המארגן של המנגנון המפלגתי הוא יהודי... הנהגת המפלגה מורכבת משבעה חברים. קבוצה בלתי-לינאלית של שישים יהודי הגיטו מממנת את הפעילות המפלגתית, רוכשת נשק ומחזקת את הקבוצה הפרטיזנית. שישים עד שמונים יהודי הגיטו הוצאו אל הפרטיזנים. בכיתו של היהודי... נמצאו תרופות וחומרים. כמו-כן נמצא בית-דפוס ושמונה מכונות-כתיבה”. לא נדון כעת בפרטים, המשמעות המרכזית במיסך הגרמני הזה היא: המקור המרכזי של המחתרת היהודית בתוך המחתרת הכללית במינסק.

האלמנטים העיקריים של המחתרת בגיטו מינסק הם: לחימה ביחידות

מינסק במאבק וכליונה

עצמאות, הצלת יהודים, דבקות במאבק האנטי-נאצי, מעמד מרכזי במאבק הזה — אלמנטים אלה מאפיינים את יהודי מינסק גם במלחמה הפרטיזנית. מן הראוי לציין כאן שיהודי מינסק היו המייסדים של שבע חטיבות פרטיזניות.

ב. האוכלוסיה האזרחית ויהודים בנימי מינסק

נוכחיות בספרו כותב: „גם התיל הדוקר וגם הרובים והאוטומאטים לא יכלו לנתק חלק אחד של העיר ממשנהו, אף-על-פי שאת החלק השני של העיר קראו בשם הנורא: גיטו“.

קשה לקבל קביעה זו כשאין הוכחות ועובדות בצידה. העדויות היהודיות ברובן מפריכות אותה ביסוד. האוכלוסיה ברובה המכריע — היתה אדישה, בחלקה הגדול — עוינת. בודדים גילו אהדה, סעד ועזרה בהצלה. הזעזוע שפקד את יהודי מינסק מיחסה זה של האוכלוסיה נקב עד תועמות הנפש ותוא המקור החשוב ביותר, לתפנית העצומה, לתהליכים נפשיים עמוקים שהתחוללו בהם מאז ועד ימינו אלה.

יתכן ובקני-מידה מוחלטים היה יחסה של האוכלוסיה הסובבת בביאורוסיה המערבית, לא כל שכן באוקראינה המערבית, חמור עוד יותר, אולם ביחס למושגים המקובלים על החברה הסובייטית בענין אחוות-עמים, שוויון לאומי וסוציאלי, ערך האדם וכ' — היתה מידת ההיפגעות של יהודי מינסק גדולה בהרבה משל יהודי ביאורוסיה המערבית.

כמובן שהספרים הרוסיים במידה הזעומה שהם עוסקים בכך, מבליטים את העזרה של האוכלוסיה ליהודים.¹²

גם הרשל סמולאר בספרו „אין מינסקער געטא“ אינו מעלה את היחס השלילי אלא משתדל ואף מתאמץ להבליט את העזרה והסעד בלבד. איננו רשאים לשכוח כמובן שהספר יצא במוסקבה בשנת 1946. מעטים בגיטו ידעו על נוצה כגון מיכנה המחתרת בגיטו, תוכניותיה ואף פעולותיה, אולם ביחסה של האוכלוסיה הסובבת כמעט וכל אחד חש על בשרו.

בעדויות רבות של יהודי מינסק תופסת בעיה זו מקום נכבד.

מספרת אידה סקלוט:

„נכנסתי עם ילדי למינסק דרך הפרבר סלפיאנקה והתעכבתי שם לנח. הגויים שדדו את בתי היהודים. וכשנכנסו הגרמנים למינסק ראיתי רבים מתם מצטופפים לאורך הכביש וביניהם בני-נוער עומדים ומנופפים ידיהם לנאצים וזורקים סרחים אדומים תחת גלגלי טכניותיהם. פלצות אחזה בי למראה זה. מדוכדכת חזרתי עם ילדי לבית הוריי. הבית היה שדוד והלב ניבא רעות. התחלתי להיזכר בקטעי סיפורים שהגיעו לאוזני על התעללות הגרמנים ביהודי פולין. חזרתי לביתי, אותו יום הגיע לשכונתנו גרמני, העמיד את האופנוע ונכנס לבית

שכני. עם שכני מלחורוב גרתי שנים רבות והם היו מבאי ביתי, הוא היה וטרינאר והיא — רופאה. עבדנו יחד באינסטיטוט אחד והיינו מקורבים ומיוחדים. לאחר שנכנס הגרמני לביתת יצאה מלחורובה איתו אל המירפסת והצביעה: כאן רוס, רוס, רוס, ובהצביעה על ביתי אמרה: יודה! למחרת חלתה איקונין בביתה ועל צווארי הילדים צלבים.

הייתי מדוכאת מאוד. חשתי פתאום בכל הוודאות האכזרית את גורלי היהודי.¹³

עד אחר מספר:¹⁴

„כשפרצה המלחמה חשנו מיד ברבע הראשון את האנטישמיות העמוקה — כאשר הגיעו הגרמנים למינסק. וכאשר ביום ה-6 בנובמבר 1941, אותה יום בו נצטוו יהודים, ערב העצתם להורג, ללכת ברחובות העיר עם הדגל האדום — כמייצגי האינטרנאציונאליזם התחבאו יהודים באחד הצריפים, נשים ביאלורוסיות הובילו גרמנים, שוטרים וצעקו: קאם סידיאט, וואט סאם סידיאט, וואט, וואט...“ (שם הם יושבים, הנה שם יושבים, הנה, הנה).¹⁵

ההרגשה אצל יהודים, דווקא המעורים בחברה הסובייטית היתה, כאילו התמוססה אותה שכבת דקה מאוד של אינטרנאציונאליזם שכיסתה את פני החברה הסובייטית. והמדובר כאן בהמון — ולא ביהודים.

כאשר יהודים היו מובלים לעבודה היו רבים מהשכנים עומדים מלחגים ומלגלגים. לפני האקציות היו איכרים עם עגלות מתקהלים סביב הגיטו כדי לשדוד, מפריקים בתים, חלונות ודלתות. „לו היתה האוכלוסיה האזרחית לא עוזרת, אלא פאסיבית בלבד, היו רבים מאוד מהיהודים יכולים להינצל.“¹⁶

יזכר אייכמן-רויבנצ'יק¹⁷ מסכמת בשאלה זו: „כולם רצחו אותנו. מעטים עזרו לנו, אולם הם היו מעטים מאוד. גורלם של היהודים במשפחות מעורבות לא היה שונה מכלל היהודים, אלא כאבם היה צורב עוד יותר.“

הפגישות שהתקיימו בין נציגי המחתרת היהודית בגיטו לבין נציגי המחתרת העירונית לא הגיעו את תושבי האיזור הרוסי לחוש לעזרת הגיטו.¹⁸

היו בקיצים של גילויים אנושיים, שכל אחד לכשעצמו היה חשוב, ולו בממדיו המצומצמים ביותר, כגון הבאת מעט מזון לגיטו, הסתרת ילד יהודי בצד הארי, עזרתו של ביאלורוסי לכמה משפחות יהודיות לברוח לאוקראינה בראשית השלישה.¹⁹ העזרה לאו דווקא באה, במידה שבאה, מחברי המפלגה לשעבר.

בדו"ח של ה„סיפו“²⁰ ("Sipo") וה-ס.ד. (S.D.) בו מסופר על האקציות במינסק ובאיזור הסמוך לה נאמר בין היתר: „האוכלוסיה מקדמת בברכה את האקציות האלו“ ועם כל הזהירות והבריקה שאנו הייבים לנקוט כלפי כל מיסמך גרמני, ובמיוחד לנבי סוג מיסמכים גרמניים, שמחבריהם טרחו לחפש להם שותפים

ועילה לפשיעהם — הרי, לצערנו, אין לנו עם כל זאת הוכחה מספקת כדי לערער על הנאמר בד"ח דלעיל.

ג. יחסם של נציגי השלטונות הסובייטיים ליהודים

שישה ימים לאחר התחלת הפלישה נכנסו הגרמנים למינסק (28 ביוני 1941). על האווירה הכללית יעיד הפסוק מעדותו של צבי רובנצ'יק²¹ המבוגר בנוסח העממי שלו: „די דייטשע פראפאגאנדע איז געווען אז זיי פארגעמען גאנץ רוסלאנד און מאכ'ן א תל פון דער וועלט. מיט אונג גאנג זיינען זיי גענאנגען. ביאלארוסיע איז געווען פארקויפט. פון דעם איז נישט וואס צו רידן. מען האט קיין איין שאט נישט געגעבן און מען איז געגאנגען און געגאנגען" (התעמולה הגרמנית היתה שהם כובשים את כל רוסיה והושכים את העולם כולו לעי חרבות. בתנופה כזו הם יצאו. ביאלארוסיה היתה מכורה — בכך אין להטיל שום ספק. אף יריה [הכוונה לרוסים. — ש.ח.] — לא נורתה. והם הלכו והלכו...).

זה היה הרדוש נוכח ההלם העצום של קריסת הצבא האדום אחרי הפלישה הגרמנית.

במנוסת הכחלה שהשתררה בימים אלה אין כמובן לדבר על אבקאציה מאורגנת של האוכלוסיה. רבים ברחו. אלה שברחו בביוון בוריסוב ומסקבה נחשמו על ידי הצנחנים הגרמניים ואלה שברחו בכיוון מוגילוב ובברזיסק — חלק מהם הצליח להגיע בעוד מועד למרכז של רוסיה.

ובכל זאת הייתה אבקאציה מאורגנת בחלקה. היא כללה בעיקר את אנשי המפלגה והמנגנון הממשלתי והמקומי.²²

אבקאציה זו כפי שבוצעה עוררה את חמתה של האוכלוסיה שראתה בפניה מימשל המפקיר את אורחיו ונחשו להציל את עורו.

הרשל סמאר בספרו „היכן אתה חבר סידורוב?" (הופיע בישראל בשנת תשל"ג) מתאר אותם ימים: „קללות נמרצות קיללו את בעלי השורה הקודמים. קודם כל את פונומינק, שנמלטו על נפשם במנוסת פחדנים, בנשטם עיר על יושביה בשעה שאלו טרחו בהכנת חפירות מגן. לא נמסרה להם כל אותרה, לא נחפרימה כל קריאה לפנות את העיר, את כל התושבים, וראשית כל יתודי העיר, שצפויים היו לסכנת השמדה, הסבירו בידי הגרמנים".²³

אכן תוכחה קשה.

בכל הספרות המחקרית על מינסק והתנועה הפרטיזנית בביאלארוסיה אין לנו אף תעודה על הוראה מפורשת של המימשל לאבקאציה של יהודים, אין בידינו אף רמז לכך ואפילו לא תדי שמועות על תוראה כזו.

אולם בידינו יש, מאידך, הרבה עדויות על בריחה גדולה שתקפה יהודים רבים בעיירות ביאלארוסיה עם הפלישה ואשר נבלמה על ידי פקדי מימשל

סובייטיים ונחשמה על-ידי מישמרים מזוינים סובייטיים שלא נתנו לפליטים אלה לנוע מזרחה. רובם הגדול של הנמלטים חזרו לשטחים שנכבשו על-ידי הגרמנים.²² אין זאת, אלא, שבקרב האדמיניסטרציה הסובייטית לא היתה קיימת כלל תודעה של אבקואציה של יהודים.²³ כשלונה של המנהיגות הסובייטית במינסק, מנסתה, חוסר אחריותה לאוכלוסיה, אי-הבנת קאדרים על ידה לפעולת מחתרת בעיר, אי הצלחותיה של המחתרת העירונית בגלל חולשתה הפנימית (הלשנה ועוד) — עובדות אלו והשלכותיהן המרובות די היה בהן כדי להביא כתב-אישום כבד על מנהיגות זו.

לעומת זאת קמה בגיטו המחתרת היהודית על פועלה הגדול.

יש לראות את שתי העובדות הנ"ל על רקע ההשפעה הגדולה של התעמולה הנאצית על האוכלוסיה האזרחית על רבדיה השונים ביחס אל היהודים.

מכאן — העירעור על עצם הלגיטימיות של המחתרת היהודית בגיטו מינסק. תועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית גזר שכל המחתרת המינסקאית בגיטו היתה בלתי כשרה. מה המקור האמיתי להאשמה זו? המחתרת היהודית בגיטו מינסק הוקמה ביוזמתם העצמית²⁴ של יהודי הגיטו ולא על-ידי יוזמת השלטונות או המוסדות המפלגתיים המרכזיים. הוזה אומר: המחתרת היהודית הינה עדות חותכת לאוולת-היד של המוסדות המפלגתיים והשלטונות ולכן היא פסולה. גישה זו באה לביטוייה החריף בפגישה שקיים סמולאר עם המזכיר של המפלגה הקומוניסטית בביאלורוסיה: „אקורד אייב מיד לאחר השיחורר, כאשר סמולאר הביא לפני את בעיית המגורים והשיקום של אלפי היהודים, ובתוכם הפרטיזנים, שחזרו למינסק ההרוסה, עורר בצורה מפתיעה המזכיר של המפלגה את בעיית הלגיטימיות של המחתרת היהודית בגיטו מינסק ובהקשר זה הוא שואל בנימה וועפת את איש שיחו: „אמור נא לי, במטותא ממך, במה תוכל להסביר זאת: בארצנו מצויים עשרות, מאות עמים, עממים, שבטים, לרבות כאלה, שאורח חייהם הוא פרימיטיבי ביותר. כל אחד ומנהגיו, כל אחד ולשונו — אך לא תמצא ביניהם אף אחד ויחיד שישנאוהו במידת ששונאים את היהודים.”²⁵

גורבנוב, מזכיר תועד המרכזי לענייני תעמולה אומר לו בשיחה שניה: „כפשע אשמים היהודים עצמם.”²⁶ ובפגישה שהתקיימה בין סמולאר, פלאטנר וקמיניצקי עם פונומרנקו, ראש הממשלה והמזכיר הראשון של המפלגה הקומוניסטית, אמר פונומרנקו: „אתם אשמים בנאציזם אלוים היהודי המשתולל, שאנו נרע להתגבר עליו. וכי איך, אם לא כן, נפרש את תוכניותיכם ואת אסיפותיכם?”²⁷

והלמאי זה כאשר פוגעים באיבאן — איבאן עצמו חש נפגע. כאשר עולבים ביהודי כל העם היהודי חש עצמו נעלב ו”²⁸

אין בידינו מקורות אחרים לעדות מצוטטת זו, לא כל שכן מקורות רוסיים, אולם עדות מסוימת חלקית לאווירה זו, להתפרצות אנטישמית זו שבאה לביטוי חזק

בתוך ימי השואה ושגרמה לתדהמה בלב יהודים לאחריהם — אנו מוצאים בעדויות אחרות¹ העוסקות בגישו מינסק.²

לסיכום:

- א. מאבק הגבורה של יהודי מינסק נגד הגרמנים, שנמשך למעלה משנתיים, היה בעל אופי יהודי עצמאי, ייחודי עם מטרות יהודיות מוגדרות. עדויות רבות שברשותנו מעלות את הקשרים הנפשיים העמוקים של יהודי מינסק ככל תמורות המישטר הסובייטי אל מכלול מורשתו ויצירתו של העם היהודי. יש קשר רב בין מאבקם זה בגישו ובין זיקתם של יהודי מינסק אל יהדותם.
- ב. בימי השואה ירדו לעמיון מאמצי האינטגרציה של יהודי מינסק בחברה הסובייטית משנות השלושים. בשואה באה העקירה הגדולה. יהודים נעקרו מסביבתם. נעקרה מליבתם הרגשת אזרחותם ושייכותם לחברה הסובבת. זו היתה עקירה ללא תקנה. להישלל מחדש — היתה בלתי מציאותי. מהפך להניגוס הפנימי של הדברים ובלתי תכליתי.
- ג. העיסוק בין חוויות הגורל המשותף היהודי שליכדו את יהודי מינסק לבין האנטישמיות הבסיסית שפיכתה מתחת לשטח ולוכתה עליידי הנאצים בתעמולתם הם — חלק והתפתח ואף החריף לאחר המלחמה וברבות הימים קיבל צורות שונות וממדים שונים לפי מידת התועלת שהמדיניות הסובייטית יכלה להפיק ממנו.
- ד. ודאי שיש ייחוד ליהודי מינסק, כשם שיש ייחוד ליהודי גומל, מגילב, סלוצק וכר אך המשותף ביניהם גדול הרבה מהייחוד. ואם אנו מחפשים כיום תשובה לשאלה: מה התרחש ביהדות ברית-המועצות במשך כל השנים מאז ראשיתה של מלחמת-העולם השנייה, מהו השבר שעקר יהדות זו, בחלקה הגדול, מבחינה נפשית ממקום מגוריה וחשתילה במכורתה, הרי לי אין כל ספק שבחומר הזה של ימי השואה יש אינדיקציה מכרעת על כך, אם כי מן הראוי שלמסקנה זו יש עוד להוסיף חומר רב ככל האפשר. שורשה של מטמורפוזה רוחנית חד-פעמית זו של יהדות רוסיה מעוגן כולו בשואה שהשלכתה וקרינתה, למעשה, הן עמוקות יותר ומטווחות לטווחים ארוכים יותר, מכפי שרבים בתוכנו משערים.

הערות:

1. ראה: פרידה סקורוחוד, ספר הפרטיזנים, חלק א', ע"ע 504–505; לאה זעירא, יהדות זמננו, תיעוד בע"פ, אי"ע (14) 58; רחל שמילוביץ, יהדות זמננו, תיעוד בע"פ, אי"ע (21) 51, סרט 1234; דוידסון, יהדות זמננו, תיעוד בע"פ, אי"ע סרט 1293; הינדה ססמן, יהדות זמננו, תיעוד בע"פ, אי"ע סרט 1230; זינה אלפרוביץ-קרמר, יד ושם, א"י 1429/95.
2. סולרביץ' — סיגוי של הרש סמולאר במחתרת; בא מהמחתרת הקומוניסטית בפולין אף-על-פי שקדם לכן שהם פעמיים לתקופות ממושכות ברוסיה הסובייטית, קירקיישו — בא ממולדובה, פעל גם בביאליסטוק. נאסקע ויינהויז — „מערבי“.
3. מתוך הרצאה של הרש סמולאר בחוג „מורשת“ בתל-אביב ביום 20.2.72. ראה את השיחה בין סמולאר לזאקורדאייב (מזכיר המפלגה הקומוניסטית בבילורוסיה לאחר השחרור: הרש סמולאר, היכן אתה חבר סידורב? עמ' 164).
4. סלאב — שמו המחתרתי של איסאי פבלוביץ' קאזיניץ, שמו המחתרתי השני: „פובידיט“, יש סברת שמוצאו יהודי, הוא עמד בקשרים עם הניטו עליידי מקשר ששמו זינקה (שמו המחתרתי של דוד גרציק), ראה ספרו של Kasatshonok: *Kogda rodina w opasnosti*.
5. הערש סמאלאר, אין מינסקי נעטא, עמ' 40.
6. בניטו וארשה, למשל, נשארו אחרי הגירוש הגדול, ביולי 1942, רק כ-33 אלף יהודים ליטאיים וכ-20 אלף שהסתתרו, מתוך 350 אלף יהודים שנמצאו בו סמוך לערב הגירוש. התיקף העצום של הגירוש הגדול וחוסר יעילות בסביבה דחפו את ההנהגה המחתרת לעיון חמור — כדרך החירות של תנועה יהודית לחסות (ראה: י. גוטמן, „ראשית תנועת ההתנגדות בניטו וארשה“, יד ושם, קובץ מחקרים בפרשת השואה והגבורה, כרך ט', עמ' 44).
7. *Wspomnienie partizanskoje dzwienie w Belorusi w godi W.O.W.*, Tom I, Minsk, 1967.
8. בספר *Nemigi Krowawije Berega* מעלה הסופר W. Karpow דמויות של לחמים יהודיים בנימה של אהדה. אולם בקובץ אחר, נספר על מינסק, אשר הופיע ב-1965, אוסר קארפוב במאמרו: „בשחרור הציר מידי הנאצים השתתפו נוסף לביאלורוסים אחינו ורוסים, גם אוקראינים ופולנים, טאטארים, צ'כים והולנדים“, אבל אף לא מלה על יהודים (ראה: דוד כהן, תנועת המחתרת ומלחמת הפרטיזנים היהודים באזור מינסק, מפורסמי מוזיאון הלוחמים והפרטיזנים, תש"ל). ולאדימיר קאזאניצקי, בספרו כשהמולדת בסכנה, מתאר את הקמתה של המחתרת העירונית ואת המחתרת בניטו (שקנה, לדעתו, 100 אלף איש). בין אנשי המחתרת מוזכרים: סמולאר, גבלייב, נחום פלדמן, מיזלס, פרוסלין, צייפצין, הספר *Gerol Podpolja* שיצא לאור במוסקבה ב-1966 ומתבסס על הארכיונים הסובייטיים, מספר על מחתרת הניטו במינסק (המונה, לדעתו, 80 אלף איש) ומזכיר את הקומוניסטים בניטו, שפעלו במחתרת, את מיכאל גבלייב (גם המונה), פרוסלין (מרצה במרכזים לינינים), ג. ד. סמולאר, ג. פלדמן, איקון ואמה דודובת. לשמה זאת, זלסקי, הזכיר רוסי רציני, בספרו, *W Tili Wraga*, מינסק, 1969, עמ' 110, כותב: „מקום ההתרכזות המרכזית של בני-אדם כאלפיהם היתה המושבה הנליבוקית. במקום נמצא הבסיס העיקרי של הפרטיזנים מברגוביץ“. שם השתכנו יותר מ-10 מחנות משפחתיים. רק בשניים מהם חיו 1480 אנשים, בתוך אלה 240 ילדים, אבל אף מחנה יהודי לא מוזכר.

מינסק במאבקה ובליונה

9. Iwan Novikov, *Ruini Strelajut v Upor.*
10. *Otradam nuzni bolzi a ne tabor is Starikow i Detel.*
11. ראה תעודה 53/3, יד ושם ירושלים: ד"ר מיום 2.5.42 על הפעולה ועל מצב ה"איינואקטורופע" של משטרת הבטחון וה"ס.ד. בברית-המועצות (1.3.42—31.3.42).
12. ראה את הספרים של גוביקוב וקארסוב.
13. עדותה של אידה סקלוט, ספר הפרמיזונים, חלק א', עמ' 504.
14. ראה עדותה של דבורה טראכניק, יהדות זמננו, תיעוד בע"פ, א"ע, סרט 1306.
15. ראה שם.
16. ראה עדותו של רובין, יהדות זמננו, תיעוד בע"פ, א"ע.
17. ראה עדות בסרט 1402, יהדות זמננו, תיעוד בע"פ, א"ע.
18. ראה שם.
19. ראה עדות ד"ר מירה פלדמן, יהדות זמננו, תיעוד בע"פ, א"ע 58/4, סרט 1506.
20. ראה תעודה 53/3, ארכיון "יד ושם".
21. ראה עדות צבי רובנצ'יק, יהדות זמננו, תיעוד בע"פ, א"ע, סרט 1401.
22. ראה עדות ד"ר מירה פלדמן, יהדות זמננו, תיעוד בע"פ, א"ע 58, סרט 1506.
23. ראה: הרש סמילאר, היכן אתה חבר סידורופ?, עמ' 118.
24. ראה מאמרו של י. ליטבאק, "השלטון הסובייטי והצלת יהודים פולניים ומערביים" (עיונים במדיניות הסובייטית בשנות השואה), כחיות 2-3, עמ' 47, תל-אביב, תש"ב.
25. ש. רדליך, "יהודים בשטחים שסופחו לברית-המועצות 1939—1941", כחיות 1, תל-אביב, תש"א.
26. הרש סמילאר, היכן אתה חבר סידורופ?, עמ' 166.
27. שם, עמ' 164.
28. שם, עמ' 168.
29. שם, עמ' 171.
30. שם, עמ' 172.
31. ד"ר מירה פלדמן, יהדות זמננו, תיעוד בע"פ, א"ע 58, סרט 1506: "אחרי המלחמה הגויים היו אומרים על כל דבר — היהודים אשמים. אני רוצה להגיד שכל האנטישמיות באה רק מלמעלה".
32. רק לאחר שנים באה הרבה-ביליטציה של המחתרת היהודית במינסק. במסמך מטעם המפלגה הקומוניסטית על המחתרת המינסקאית הופיעו לראשונה כמה שמות מפעילי המחתרת בגיטו מינסק. ראה: "O partinomu podpolje: Komunist Belorusii 1959: "w Minske w godi W.O.W. (1941—1944)".

SUMMARY

First in No. 18 of "Yalkut Moreshet" we bring a lecture by Prof. S. Ettinger of the Hebrew University, Jerusalem, before the "Moreshet Circle" on the subject: "Anti-semitism peculiar to our times".

This lecture has been edited by Prof. Ettinger for publication in the Yalkut and it is an important contribution to the series of research papers in which he examines and clarifies the phenomenon of hatred towards Jews in modern times.

There is the second (and final) part of Yoav Gelber's paper on "Zionist Policy and the Transfer Agreement, 1933—1945". In this paper Gelber endeavours to give a comprehensive view of this intricate subject which in its time aroused controversy in Jewish and Israeli public opinion. It also throws light on the different aspects of German policies during that period. The paper was presented as a final thesis for a degree at the Hebrew University, under the guidance of Professor Ettinger.

We present Shalom Holawski's paper: "Minsk — its struggle and destruction", a contribution to help us understand the situation of the Jews in the Soviet Union. The fate of the Minsk Ghetto, which existed for a fairly long time; the underground influx of refugees into Minsk — all these throw light on the behaviour and the reactions of Soviet Jewry on the one hand and the non-Jewish surroundings on the other during the Second World War.

S. Holawski also analyses the way in which Soviet authorities officially published their sources and the lessons to be drawn from the Minsk Ghetto and the underground that grew up there.

Sources and Evidence.

Under this head we bring the testimony of Shmuel (*Mietek*) Gruber, edited by S. Krakowski after checking against evidence given by the author shortly after the War and other sources.